

Skulina, Josef

Moderní pohled na spisovný jazyk srbochorvátský

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1969, vol. 18, iss. A17, pp. 199-201

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101036>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

k těmto formám, chápaným jako 3. os., pak byly dodatečně přitvořeny ostatní osoby. Stang se k této otázce vyslovuje jen opatrně (připouští spojitost s germ. formací na *sta* — 344). — Žádný z recenzovaných autorů nepodává uspokojivý výklad o indoevropských počátcích baltského préterita. Kazlauskas (336—365) rozebírá velmi důkladně litevský stav, mimobaltských souvislostí se však dotýká jen zřídka; otázku původu préteritálních příznaků *ā*, *ē* vlastně neřeší. Více místa věnuje této otázce Stang (374—391): Příznak *ā* souvisí podle S. od původu se sufixem *ā* iterativních sloves; *ā*-préteritum nastoupilo v litevštině na místo tematického aoristu. S tím lze — s jistými výhradami — souhlasit. Nelze však souhlasit se Stangovým výkladem o *ē*-préteritu: příznak *ē* není totožný ani se sufixem *ē* stavových sloves, ani s *ē* ve slovanských imperfektech typu *veděachъ*. Litevské *ē*-préteritum spíše představuje produkt analogie podle formule $\emptyset : e = e : \tilde{e}$; v systému slovesných tvarů zaujímá to postavení, které jinde zaujímá sigmatický aorist (SFFBU A-9, 1961, s. 17 n.).

Také v několika dalších morfologických otázkách zastáváme mínění odlišné od názorů jednoho nebo obou autorů. V rámci této stručné recenze není ovšem možné polemizovat s odlišnými názory autorů obsáhlých knižních prací. Zdůrazňujeme ostatně, že tu v žádném případě nejde o zjevné chyby, nýbrž pouze o odlišné názory na některé dosud nedořešené otázky. I když leccos není ani v jedné, ani v druhé mluvnici definitivně vyřešeno, přece jim tato skutečnost nic neubírá na jejich významu a hodnotě. Obě dvě znamenají velký pokrok v bádání o baltských jazycích. Stangova mluvnice se jeví jako konzervativnější, ale snad právě proto, pro svou úplnost a pro své jazykové rocho může sloužit jako standardní příručka pro všechny vážné adepty balistiky. Kazlauskas je nesporně progresivnější, jednak metodologicky, jednak tím, že přináší některé zbrusu nové výklady. Jeho kniha představuje nové výmluvné svědectví o pokrocích domácí litevské jazykovědy v posledním desetiletí. Bylo by si přáti, aby K. svou mluvnici doplnil o chybějící partie a uveřejnil ji také v cizojazyčné podobě (rusky, německy nebo pod.), aby z ní lépe mohli těžit i ti jazykovědci, kterým četba litevských textů činí nesnáze.

Adolf Erhart

Moderní pohled na spisovný jazyk srbochorvátský

K otázce spisovného jazyka srbocharvátského se znovu vrátil P. Ivić a na základě jazykové analýzy stěžejního Karadžičova díla *Srpski rječnik* se pokusil nově osvětlit vznik a vývoj spisovného jazyka srbocharvátského.¹ Těžiště Ivićovy monografie leží — vedle úvodní kapitoly o vzniku Vukova Rječniku, o srbské mluvnici, o azbuce a o pravopisu — v části, v níž se mluví o Vukově Rječniku jako lexikografickém dílu a o jeho jazyku (sémantická stránka slov, repertoár a stylistické využití slov, znaky vokalicke, konsonantické, deklinační, konjugační, slovotvorné, syntaktické, lexikální apod.). Ivić sice oceňuje pomoc církevní slovanštiny a ruštiny při tvoření srbocharvátských termínů a při vývoji srbsko-slovenského jazyka, tj. církevněslovenského jazyka ruského typu se srbismy, ale mnohem výše staví Vukovo úsilí v pochopení nově vznikající jazykové situace u Srbů na počátku 19. století, kdy srbskoslovenský jazyk dohrál svou úlohu. Podle Iviće Vukova zásluha je v tom, že Vuk znal nejen dobře jako rodilý Hercegovec nářečí tršické (štokavské), ale dovedl také postihnout monolitní základ tohoto nářečí, který poskytl spolehlivou oporu pro geografickou stabilitu spisovné srbocharvátské, tkvící v lidovosti. Dále Vuk odhalil kauzální vztahy mezi jazykovými jevy minulými a současnými i osvětlil obecné rysy jazykových znaků v srbocharvátském jazyce lidovém a spisovném. Vukův spisovný jazyk srbocharvátský, založený na štokavské jekavštině, již mluví většina obyvatelstva (Srbové, Charváti, Černohorci) a v níž je také napsána dubrovnická literatura, není konzervativní jazykový útvar, nýbrž jazykový útvar pružný, v němž se záhy uplatnily tři varianty spi-

¹ Viz P. Ivić, *O Vukovom Rječniku iz 1818 godine*. Bělehrad 1966. — U příležitosti 100. výročí smrti Vuka St. Karadžiče bylo uspořádáno v Jugoslávii několik konferencí, věnovaných Vukovu dílu. Srov. S. Heřman, *Symposium o životě a díle Vuka St. Karadžiče*, NR 48 (1965), s. 222—223; J. Sedláček, *Studium národních spisovných jazyků a jazyková kultura*, NR 49 (1966), s. 105—113; M. Stanić, *Diskuse jugoslávských slavistů o problémech spisovného jazyka*, ib. s. 113—115. Vuku Karadžičovi je připisán také sb. Slavica Pragensia VI (1964), v němž poutá pozornost zejména čl. Boh. Havránka, *Význam Vuka St. Karadžiče pro vývoj spisovného jazyka srbocharvátského*, s. 5—12.

sovné srbštiny (jekavská, ekavská, ikavská). Další průkopnický čin Vukův spatřuje Ivić v tom, že Vuk provedl demokratizaci pravopisu, při níž uplatnil se zdarem fonologický princip srbocharvátštiny. Vuk znal dobře církevněslovanský jazyk srbské redakce v středověkých textech z období karlovačského, a proto sáhl po cyrilici při tvoření grafického systému spisovného jazyka srbocharvátšského; přitom nepřejímal z cyrilice mechanicky, nýbrž korigoval nadbytečnost cyrilských grafemů. Na Vukově pravopisné reformě ukazuje Ivić světovost cyrilice, vystihující zvukovou stránku srbocharvátštiny mnohem lépe než latinka. Vuk nemodifikoval schematicky tradiční cyrilici (tradiční cyrilici modifikovala běloruština a ukrajinština, naproti tomu makedonština adaptovala Vukovu cyrilici), ale jeho pravopisné zásady odpovídají zcela dnešním moderním požadavkům, založeným na morfonologickém systému srbocharvátštiny. Proto odstranil znaky *ѣ, ю, ѝ, љ, њ, њ*, avšak od Milenova převzal *ѣ (lj)*, *њ (nj)*, od Mušického *ѣ (č)*, *ѣ (dj)*, z rumunských rukopisů 19. století psaných cyrilicí *ѣ (dž)*; nakonec zamítl *ѣ* a *ѣ* před *ѣ*, kde je etymologicky správněji *t* a *d* podle panské výslovnosti dubrovnické (*tjerati*, *djevojka*). Z latinky pak převzal *j* a *h*; jen v několika případech jsou u Vuka nedůslednosti a anomálie. Dá se tedy říci, že Vuk vypracoval ortografický kodex srbocharvátštiny, jímž otevřel spisovnému jazyku srbocharvátšskému cestu mezi světové jazyky. Vukova pravopisná reforma, v níž jde o nový typ cyrilice (fonologické), je právem považována za manifest o moderním spisovném jazyce. Nedostatky sledává Ivić ve Vukově nevyhovujícím popisu srbocharvátšské akcentuace. Vuk totiž podcenil v srbocharvátštině zvukové prozodické poměry (*sělo* : *sělo*, *grád* : *grád*, *gōdinā* : *godina*), ačkoli i zde nabízel cyrilický pravopis pomoc. Ivić konstatuje, že novoštokavský přízvukový systém je distinktivní, v němž se uplatňují fonologické kontrasty (vokály : konsonanty), takže polysémické přízvukné dublety ztěžují značně situaci. Vágnost narůstá v této oblasti tím více dnes, že dochází k interferenci různých nářečí v městech (Bělehrad, Záhřeb, Novi Sad, Split aj.), kterou způsobuje příliv obyvatelstva z venkova. Tato skutečnost způsobila, že se dnešní mluvený jazyk srbocharvátšský liší v oblasti akcentologie podstatně od Vukovy normy. Dále oceňuje Ivić u Vuka jazykový realismus, jenž spočívá ve vytvoření systému spisovného jazyka srbocharvátšského. Vuk dal totiž v systému deklinačním a konjugačním přednost tvarům obecným, které jsou historicky správné a zároveň společné všem srbocharvátšským nářečím. Ivić upozorňuje u Vuka na tvaroslovné varianty (např. v gen. pl. *-ov* // *-ev*, v dat., lok. a instr. pl. *-ima* // *-ama*), ale zároveň vyzvedává Vukovu kodifikaci spisovné srbocharvátštiny, založenou na popisu funkčního jazykového systému.² Tak Vuk kodifikoval kondicionál (*ja bi orao*), plusquamperfektum (*ja sam bio orao*), futurum (*orau* < *ja ću orati*), perfektum (*orao sam*) a zároveň naznačil zánik imperfekta a aoristu. Otázka tvoření slov náleží u Vuka k nejsložitějším problémům a k jejím řešení se odhodlal Vuk teprve při překládání Nového zákona. Rovněž i syntax má u Vuka povahu fragmentární a Ivić se zmiňuje o užívání tzv. slovinského genitivu s negací (*dje on ne razumije srpskoga jezika*), o vazbě dvojího dativu, o historickém přítentu, o složitém souvětí apod. Pozoruhodně myšlenky vyslovuje Ivić při hodnocení Vukova slovníku, jehož základem se stala slovní zásoba nářečí tršického (štokavského), která posloužila k vytvoření lexikálního systému spisovné srbocharvátštiny. Vuk tu vyloučil lexikální nahodilosti a smíšeniny z jiných nářečí, jakož i z různých časových průřezů, takže jeho slovník vyniká kodifikační jednotou lexikálního materiálu (obsahuje zhruba 26 270 slov). Lexikální systém spisovné srbocharvátštiny u Vuka sledává Ivić v tom, že Vuk dal přednost výrazům nadnářečním, třebaže jinak pojal do svého slovníku výrazy etnografické a folklórní (z oblasti zemědělské, ovčácké, vojenské apod.), jež označil přesně sémanticky (pouze 300 slov je bez sémantického označení; jde o slova z národních písní). Vuk odmítl pojmut od slovníku provincialismy, barbarismy a archaismy, což není na újmu věci samé. I když v slovníku Vukově není věnována patřičná pozornost frazeologii, cizím slovům, sémantickým nuancím, funkční diferenciací a frekvenci slov, přesto jde o dílo monumentální, které nemůže přehlížet moderní srbocharvátšská jazykověda. — Ivić shrnuje: Dnešní spisovný jazyk srbocharvátšský není specifický jazyk vukovský, jakož ani Vukův jazyk není identický s nářečím tršickým (štokavským). Třeba ocenit úsilí, že se při tvoření spisovné srbocharvátštiny opíral Vuk o monolitní nářeční základ, a nikoli o nářečí přechodná či periferní. Dnešní spisovná srbocharvátština se plně

² V této souvislosti není na škodu se zmínit o názorech Al. Beliće, který zaujal k mluvnickým variantám toto stanovisko: Vyskytne-li se vedle sebe více lidových tvarů ve stejné funkci, zjistí se nejlépe na základě izoglos, který z tvarů je nejrozšířenější; ten se má pak stát normativně spisovným. Teprve v druhé řadě je rozhodující úzus spisovatelů, písčích dobrým spisovným jazykem srbocharvátšským.

uplatňuje jako jazyk kulturní ve funkci jazyka sjednocujícího na teritoriálně rozdílném území Charvátska, Bosny, Hercegoviny, Černé Hory; její regulace je možná potud, pokud lingvisté budou znát dobře synchronní jazykovou situaci v Jugoslávii.

Josef Skulina

Werner Besch: Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jh. Studien zur Erforschung der spätmittelalterlichen Schreibdialekte und zur Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache. (= Bibliotheca germanica 11) Francke Verl. München 1967, S. 426.

Die vorliegende Arbeit versucht auf breitangelegter Materialgrundlage ein Bild der deutschen Schreibdialekte des 15. Jh. zu geben und stellt somit einen wichtigen Beitrag zur Erhellung der Voraussetzungen für die Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache dar. Nachdem der Verf. bereits an anderen Stellen Erwägungen theoretischer und methodischer Art eines solchen Forschungsvorhabens veröffentlicht hatte, ist er in dieser Arbeit bemüht, diese seine Vorarbeiten anhand des konkreten Materials zu entwickeln und weiter auszubauen. Als Materialsbasis dient ihm ein handschriftlicher Text aus der Erbauungsliteratur des 15. Jh., und zwar das 4. und 11. Kapitel aus dem Werk des Otto von Passau „Die vierundzwanzig Alten oder der goldene Thron der minnenden Seele“. Auf Grund der 68 Handschriften ist es ihm gelungen, ein ziemlich — allerdings aus objektiven Gründen nicht immer gleichmäßiges — Netz aufzustellen, innerhalb dessen die einzelnen orthographischen, lautlichen, morphologischen und lexikalischen Erscheinungen sprachgeographisch übersichtlich erfaßt werden konnten. Die Tendenz einer ganzheitlichen Bearbeitung dieses Themas und damit auch der Gültigkeitsgrad der allgemeinen Ergebnisse sind allerdings durch die Eigenart des Textes begrenzt: zur Vervollständigung einiger dieser Ergebnisse wären weitere Materialarbeiten notwendig.

In der Einleitung hat sich der Verf. auch über die Erforschung der Kanzleisprachen geäußert: wir möchten ihm hier im allgemeinen zustimmen, doch soll nicht übersehen werden, daß innerhalb der Forschung hiezu verschiedene Ansichten vertreten werden, worauf wir jedoch an anderer Stelle eingehen möchten. Schon jetzt wollen wir betonen, daß die Erforschung sowohl der literarischen als auch der nichtliterarischen Denkmäler (in engerem Sinne des Wortes) Hand in Hand gehen sollte, wobei natürlich der methodische Ansatz vom Material her ziemlich unterschiedlich sein kann. Es ist allgemein bekannt, daß beiseitshalber der ausschließlichen Erforschung der literarischen Denkmäler wichtige Tatsachen unbekannt blieben, die für die Kenntnis der Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache von Gewicht sind und die die verschiedenen Aspekte dieser Entwicklung in einem anderen Licht erscheinen lassen könnten. Darauf weisen schließlich auch die bisher erschienenen Arbeiten hin, die sich sowohl mit dem Bereich des „Westmitteldeutschen“ als auch dem des „Ostmitteldeutschen“ befassen, und die der Verf. auch anführt. Alle diese Arbeiten sind für die weitere Forschung innerhalb des angezeigten Problemkreises sowohl des reichhaltigen Materials als auch der neuen methodischen Ansätze wegen von großer Wichtigkeit. Auch die vorliegende Arbeit von W. Besch ist den gelungenen Darstellungen zuzurechnen, wenn sich auch die übrigen Arbeiten bescheidenere Ziele setzten.

Wenden wir uns nun im folgenden dem Aufbau sowie einigen methodischen und sachlichen Aspekten der vorliegenden Arbeit zu! Schon eingangs sei erwähnt, daß wegen der Fülle des Materials nur auf einige wenige Probleme dieser Arbeit eingegangen werden kann. Die Einleitung (S. 1—70) bringt neben einer Skizzierung der Forschungslage und neben methodischen Bemerkungen auch einige knappe Hinweise zur kartographischen Erfassung. Den größten Raum (S. 75 bis 329) nimmt die Darstellung der orthographischen, lautlichen, lexikalischen sowie der nominalen und verbalen Flexion ein. Das Hauptanliegen des Verf. in diesem Kapitel ist, „die Sprache“ der angeführten Hss. nach dem mittelhochdeutschen Bezugssystem auszuwerten und zu klassifizieren, sowie kartographisch darzustellen. Dabei waren auch viele methodische und theoretische Probleme zu lösen oder wenigstens von neuem aufzuzeigen. In diesem Zusammenhang hat der Verf. das Verhältnis von Laut und Schrift auch formal in einem gemeinsamen Kapitel „Lautliches und Orthographisches“ zusammengefaßt; nun sollte man vielleicht innerhalb der Fülle der gemeinsam dargestellten Variationen schärfer differenzieren zwischen rein graphischen Gegebenheiten und solchen, die für das oben genannte Verhältnis weniger arbiträr sind. Die einzelnen Paragraphen des Hauptteiles, die mit reichlichen Literaturhinweisen und überzeugenden Interpretationen versehen sind, erfassen die Tatsachen statistisch. In den Fällen, in denen es möglich war, wird auch das Material des Deutschen Sprachatlas (DSA) zum Vergleich herangezogen. Die Einreihung einiger Lemmata, wie z. B. des Suffixes *-nus/-nis* in den lexikalischen oder der Konj. *wenn(e)* usw. in den lautlichen Teil scheint zumindest ungewöhnlich, obwohl der Verf.